

PERSPECTIVES FOR SUSTAINABLE TRANSBORDER TOURISM DEVELOPMENT: THE CASE OF BUREL REGION

Abstract: The sustainable development is very important part of tourism. It helps to preserve the nature and the traditions of local communities. The main goal of the paper is to outline the perspectives of tourism development of the region of Burel. For this reason, an analysis of the local tourism resources is made. Burel is a region located in the central parts of Western Bulgaria and Eastern Serbia. It has a lot of natural and anthropogenic resources. They are a good basis for development of alternative sustainable forms of tourism and could be a driver for local sustainable economic development of the small villages in the region.

Author information:

Desislava Varadzhakova
Associate professor, PhD,
at St. Cyril and St. Methodius
University of Veliko Tarnovo
✉ dvaradzhakova@gmail.com
🌐 Bulgaria

Keywords:

Sustainable tourism, Burel, tourism resources

Въведение

Устойчивото развитие е начин на използване на природните ресурси, който цели да задоволи човешките нужди, като същевременно запазва естествения баланс в околната среда, така че тези потребности да могат да бъдат задоволявани както в текущия момент, така и в далечното бъдеще. Устойчивото развитие обединява два основни стремежа на обществото: постигане на икономическо развитие, осигуряващо нарастващ жизнен стандарт и опазване на околната среда за бъдещите поколения.

Туризмът е една от най-бързоразвиващите се индустрии в света като генерира около 12% от световния БВП. Непрекъснатото му развитие обаче води до редица отрицателни последици, които могат да бъдат групирани в следните направления: околна среда, антропогенни ресурси и местен бит и култура. Съвременната концепция за развитието на устойчив туризъм изисква поддържането на равновесие между пет важни елемента: икономика, общество, култура, околна среда и приятни преживявания при практикуване на туризъм.

Теоретична постановка

Според **определението** за устойчив туризъм, дадено от Световната туристическа организация, той може да бъде дефиниран като **туризъм, който отчита настоящите и бъдещите икономически, социални и екологични последици от неговата дейност, като същевременно напълно се задоволяват нуждите на посетителите, индустрията, околната среда и приемащите общности.**[11]

Основните параметри на устойчивия туризъм, неговото прилагане и управление, са приложими за всички форми на туризъм и всички видове дестинации. Принципите на устойчивостта се отнасят до икономическото, социално-културното и екологичното въздействие на туризма и до установяване подходящ баланс между тези три измерения, за да се гарантира дългосрочна устойчивост. По този начин устойчивият туризъм би трябвало:

- да реализира **оптималното използване на ресурсите на околната среда**, поддържайки екологичното равновесие и спомагайки за съхраняване на природното наследство и на биоразнообразието.

- да **уважава социално-културната идентичност на приемащите общности**, да опазва културното наследство, традиционните ценности и да допринася за междукултурното разбиране и толерантност.

- да **осигурява устойчиви за дълъг период от време дейности**, които да носят социално-икономически ползи, които да са справедливо разпределени между всички участници в туристическата дейност, включително възможности за печалба, повишаване на социалния статус на приемащите общности и подпомагане изкореняването на бедността.[11]

Основните **цели** на устойчивия туризъм, дефинирани от Световната туристическа организация, са:

- икономическа жизненост;
- просперитет на местните общности в приемащите дестинации;
- качество на създаваните работни места;
- социално равенство;
- удовлетвореност на туристите;
- контрол на местните участници в туризма;
- благоприятство на местните общности;
- опазване на културното богатство в дестинациите;
- опазване на природните и антропогенните туристически ресурси;
- съхраняване на биологичното разнообразие в дестинациите;
- ефективно използване на невъзобновяемите туристически ресурси;
- опазване на околната среда.

Основните „стъпове“ на европейския устойчив туризъм са дефинирани от Групата за устойчив туризъм към Европейската комисия и са:

-**икономически просперитет** – да се осигури дългосрочна конкурентоспособност и просперитет на туристическите фирми и дестинации, както и да се предоставят възможности за качествени работни места, като се избягват всякакви форми на дискриминация;

-**социално равенство** – повишаване на качеството на живот на местните жители чрез туризма и включването им в планирането и управлението на туристическите дейности. Осигуряването на сигурност и удовлетвореност на туристите и недопускане на дискриминация по никакъв признак;

-**опазване на околната среда и културните ценности** – да се минимизира замърсяването и унищожаването от туристическите дейности на глобалната и местна околна среда, както и на ограничените природни ресурси; да се поддържа културното богатство и биоразнообразието и да се допринася за тяхното оценяване и опазване.[10]

Според Световния съвет за устойчив туризъм, **минималните изисквания**, които всяка туристическа фирма, практикуваща устойчив и отговорен туризъм, трябва да се стреми да постига успоредно със своята икономическа дейност, е съхраняване и опазване на световните природни и антропогенни ресурси. Критериите, изготвени от Съвета, са разделени в четири категории:

- Устойчиво управление на туристическата фирма;
- Максимизиране на социалните и икономически положителни влияния върху местните общности в туристическите дестинации и намаляване на отрицателните влияния от туристическата дейност;
- Оптимизиране на влиянието върху антропогенните ресурси;
- Ограничаване на отрицателното влияние върху околната среда и природните ресурси.

На базата на постулатите на световните организации, работещи в областта на устойчивия туризъм, редица държави разработват национални програми за развитие на устойчив туризъм, както и за сертифициране на туристическите фирми, прилагачи принципите на устойчивия туризъм в своята дейност.[4]

Туристически ресурси и предпоставки за развитие на устойчив туризъм в област Бурел

Бурел представлява нископланинска област, разположена на територията на средната част на Западна България и Източна Сърбия, т.е. областта е разделена от сръбско-българската граница на две части. Общата площ на областта е около 328 кв. км, от които на територията на България – 172 кв. км, а на Сърбия – 156 кв. км. В нейната централна част е разположена Габерската котловина, която е най-западната от Задбалканските котловини.

На север областта е ограничена от западните разклонения на планината Чепън (част от Стара планина), на изток чрез вододела между реките Сливнишка и Габерска и Алдомировските височини се свързва със Софийската котловина. На юг границата минава по северните склонове на Завалска планина и планината Вискяр, а на запад източно от планината Гребен (в Сърбия), източно от долината на р. Ерма и южно от долината на Габерска река.

Според климатичното райониране областта Бурел попада в умереноконтиненталната климатична област. Топлинните и валежни условия са сравнително еднообразни. Зимата е студена и суха. Характерна особеност е, че минималните температури не са толкова ниски, както в съседните затворени котловини, където честотата на температурните инверсии е голяма. В района на Драгоман средната температура за януари е $-2,8^{\circ}\text{C}$. Снежната покривка в района се задържа от 50 до 60 дни. Пролетта е прохладна и настъпва сравнително късно – едва към края на март и началото на април. Средната температура за април е $9,0^{\circ}\text{C}$. Максимумът на валежите е през юни – 83 мм. Средната юлска температура е $18-19^{\circ}\text{C}$, а максималните стойности през лятото достигат $32-34^{\circ}\text{C}$. Есента е по-топла от пролетта. Най-валежният месец е ноември със 57 мм. [2]

Релефът е котловинен и нископланински. Основните форми са ридове със сравнително широки и заоблени била. Габерската котловина е в центъра на областта. Котловинното дъно е неравно, защото има големи котловани от добива на въглища. Долините, затворени между ридовете, са малки и тесни. По-високи върхове има по склоновете на оградящите я планини. Карстовите форми са развити по оградните склонове. Малки пещери, по-точно скални ниши, има в пролома на р. Габерска по склона на Големия връх и в каньона на река Ерма. [2]

Реките се характеризират с рязко изразен пролетен максимум (50 % от годишния обем на оттока) и есенен минимум, със значително снежно подхранване на речния отток. Зимният отток е по-малък от летния поради снегозадържането. Главната отводнителна артерия е Габерска река и река Ерма. Река Ерма събира водите си по северозападния склон на вр. Цветков гроб (1489 м) в най-западните разклонения на Кървав камък на територията на Сърбия. Тече на север-североизток като приема множество малки леви и десни притоци. При с. Стрезимировци пресича сръбско-българската граница. В сръбския участък на водосбора няма значителни селища и индустриални обекти. Няколкото махали и селца са с малобройно и предимно възрастно население. По-голямата част от населените места са без канализационни системи и отпадъчните води се заустват в септични ями. [7] Това създава предпоставки за локални замърсявания на подземните води в този участък на басейна. Според изчислените стойности на индекса за качество на водите изчислен за р. Ерма в пункта при с. Стрезимировци в 14 от изследваните 17 години реката се намира в „добро“ и „много добро“ състояние. Единствено през 2001 г. речните води се определят като замърсени, подложени в значителна степен на антропогенно натоварване. Показателят, който влошава до такава степен качественият им статус е „ортофосфати“, чиято стойност на 21.03.2001 г. превишава повече от 25 пъти допустимата норма. Величините на

показателите електропроводимост и амониев азот остават в границите на допустимите концентрации през целия изследван период. Измерените стойности на всички останали изследвани физико-химични показатели превишават нормативно определените до 10 пъти.[6]

В котловината има няколко карстови извора – „Врелото“ и „Топлика“. На територията ѝ съществуват няколко антропогенни езера. Те се намират в изоставени котловани на мина „Бели брег“. Едното езеро е в участък „Неделище“, другото – в участък „Източен“. Около 15 % от акваторията на второто езеро, което е по-старо, е заета с тръстика и папур. Езерата са зарибени и се използват за риболов.[2]

В изследваната територия са развити два височинни растителни пояса – горски пояс до 600 м н. в. и среден пояс между 600–800 и 800–1200 м н. в. Първият се характеризира с преобладаване на дъба, а втория на бука. Естествената горска растителност е запазена върху незначителни площи и е представена от благун, горун, габър, от храстите трънка, глог, драка, шипка, смрадлика, люляк във варовиковите участъци и хвойна. Има иглолистни култури и по-рядко такива с акация, топола и др. Преди години са извършени залесявания с черен и бял бор до селата Несла, Круша, Габер, Чуковезер, Цацаровци. По долините на реките се развиват тополи и върби, а горите са с подлес от хвойна, планински бъз, клен, шипка и др. В района на антропогенните езера се развива блатно-тръстикова растителност. [2]

В областта на територията на България са разположени следните 22 села – Бахалин, Вишан, Владиславци, Габер, Грълска падина, Долно Ново село, Драгоил, Драготинци, Дреатин, Камбелевци, Круша, Начево, Неделище, Несла, Пищане, Повалиръж, Табан, Цацаровци, Чеканец, Чорул, Чуковезер, Ялботина, както и град Драгоман.

Селата в областта на територията на Сърбия са: Бански дол, Барие, Било, Верзар, Вrabча, Горна Невля, Грапа, Долна Невля, Драговита, Планиница, Поганово, Прача, Скървеница и Сливница.[9]

Над 50% от селата са с население под 5 души. В сравнение с 2011 г. с интензивни процеси на депопулация се отличават селищата в Краището, Централна Стара планина, Западна Стара планина, Осоговско-Беласишката планинска редица и Странджа (от -25 до -50%). През следващите десетилетия негативните тенденции в намаляването на населението не само продължават, но се задълбочават още повече. В повечето селища населението ще намалее с над 75%.[1], което означава че се очаква областта да бъде обезлюдена. Причината е ниската раждаемост, като факторите, които я определят са взаимосвързани и се изразяват в пограничното географско положение и отдалечеността от важни транспортни артерии, разположението в унаследени територии с депопулация и произтичащото от това голямо намаление на броя на населението (включително и фертилния контингент при жените), намаление на средния брой живородени деца. Увеличен е дела на възрастните лица и в същото време относителният дял на лицата на възраст до 15 години е много нисък.[5]

Природните туристически ресурси включват планините Гребен, Завалска, Вискяр, Чепън, равнинната местност Боровско поле, гористия хълм Перос, множеството пещери край селата Вrabча, Вишан, Габер, Долна Невля, Драговита, Драгоил, Чуковезер и Власи. Най-интересния природен туристически ресурс е каньонът на река Ерма. Участъкът на река Ерма, в който тя си пробива път между планините Гребен и Влашка в Сърбия се нарича на сръбски език Каньона на река Йерма, а на български – Погановското ждрело, тъй като в него е разположен Погановският манастир. Известен е още и с названията Влашка клисура и Клисура Ждрело.

Пътят в дефилето на река Ерма е с много завой и тунели. Неговите ограждения са от релсите и траверсите на демонтираната Грънска теснолинейка (за мина „Злата“), строителството, на която започва през 1915 г. Участъкът от трасето с готовия 300 м тунел при ждрелото на Ерма остава незавършен. Изградени са участък Драгоман-Ялботина (при въглищна мина „Бели брег“) - 12 км (днес закрит и демонтиран), и участък Ракита, Звонци, Звонска Баня, Грънски Одоровци,

Бобовище, Ерма, Погановски манастир, Власи, Комие, Горна Държина, Суково, Бело поле – общо 28 км. Миньорите наричат влака "Цира". Към 1942 г. са направени още два по-малки тунела до с. Петачинци за свързване на участъците. Участъкът Цира е закрит заедно с мината през 1963 г. През 1981 г. трасето е асфалтирано и преустроено в удобен път.[8]

Алеко Константинов в пътеписа си „Какво Швейцария ли?“ описва възхищението си от красотите на Погановското ждрело и Погановския манастир. Каньонът на реката е защитен природен обект в Република Сърбия и е част от природния резерват „Йерма“. Той включва масивите на Гребен и Влашка планина, както и по-голямата част от река Ерма. Защитената територия се намира на територията на община Бабушница (селата Звонце, Ясенов дел, Нашушковица), община Димитровград (селата Врпача, Драговита, Искровци, Куса врана, Петачинци, Поганово, Скървеница и Трънски Одровци) и село Власи от община Пирот. Общата площ на резервата е 6.562,96 ха и 18 кв. км, като държавно-обществената собственост е 2047,48 ха (31,2%), а частната - 4,515,48 ха и 18 кв. км. (68,8%).

Поречието на река Ерма като уникален комплекс е обявен за защитен природен резерват. Целта е да се запазят определени специфични екосистеми или единични представители на определени типове местообитания. В защитената зона са регистрирани 901 растителни вида, от които 77 ендемични и субендемични видове; 110 вида птици, 25 вида бозайници, 11 вида земноводни и влечуги, 17 вида риби, 39 вида дневни пеперуди. Поречието на река Ерма с режим на защита I степен включва Каньона на река Ерма с дяловете на Гребена и Влашка планина и „Турка“ – южните дялове на планината Гребен.

Поречието на река Ерма с режим на защита II степен включва: Платото и горите на Влашка планина, Влашко ждрело (клисурата на река Ерма в долната ѝ част) и долината на река Ерма при село Петачинци.

Специалният природен резерват „Ерма“ е една от любимите дестинации на любителите на екстремните видове спорт и привържениците на активната почивка. Има маркирани пешеходни пътеки до най-атрактивните места на Гребен и Влашка планина, редица стени за спортно катерене с различна трудност, както и няколко нерегламентирани спелеологични маршрута. Най-посещаваните обекти са Погановския манастир и термалните извори на Звонячка баня.

Антропогенните туристически ресурси в областта включват:

-антични селища и крепости: праисторическо селище и крепост „Градище“ при с. Владиславци и с. Несла, късноантично селище в с. Габер, тракийският некропол при с. Чуковезер, Калето в с. Драговита, крепостта „Читашов камик“, църквицето „Нишор“, некрополите „Светеца“ и „Везенкова мала“ в с. Поганово, късноантичната и средновековна крепост „Градище“, която се намира на едноименната височина „Градище“ на 720 метра северозападно от центъра на село Врпача. В миналото на върха на едноименното възвишение са се провеждали събори, в последните години те се правят в центъра на селото;

-манастири, църкви и оброчни кръстове: Всяко село има църква и оброчни кръстове. В областта има няколко манастира: Неделишкият манастир „Св. Атанасий Велики“, известен и като манастир „Св. Атанасий Александрийски“, е разположен на 45 км северозападно от София, на 10 км източно от гр. Драгоман, в близост до село Неделище. Манастирът е обявен за паметник на културата; „Петропавловски“ манастир, наричан още "Петров кръст" се намира на връх Чепън, в покрайнините на Драгоман. До него се стига по черен път; Манастирът „Св. Никола“ - известен още като Държински или Планинички манастир. Намира се на десния бряг на р. Ерма между селата Горна Држина и Планиница, недалеч от българо-сръбската граница; Погановският манастир „Свети Йоан Богослов“ (на сръбски: Манастир Поганово) е разположен на левия бряг на река Ерма в околностите на село Поганово, Димитровградска община, Сърбия. Манастирът е действащ, мъжки, част от Нишката епархия.

-фолклорни празници, събития и спорт: Международният пленер "Погановски манастир" е основан през 1993 г. от Общинското събрание на град Димитровград и Градската галерия. Пленерът се провежда ежегодно от 1 до 10 август; **Лятна школа по архитектура, с. Поганово** - организира се от Архитектурно-строителния факултет на университета в Ниш и университета в Перник. По време на обучението се изследва традиционната архитектура на околните села и тяхното устройство; **Международен фолклорен фестивал „Нишавски хоровод“** се организира от Народно читалище „Драгоман 1925“. Фестивалът е двустранен – това е празник на фолклора на населението живущо между София и Ниш по поречието на река Нишава. Фестивалът се провежда всяка година на 24 и 25 май; **Международно състезание „Байк и Рън за Чепън“** - включва планинско колоездене и планинско бягане; **„Седмица на карстов комплекс „Драгоманско бласто“** е събитие, посветено на природата. През тези седем дни деца се събират, за да слоят своите общи усилия за почитване на влажните зони, за споделяне на игри, за спортване и рисуване на природата, вдъхновени от биоразнообразието в региона; **Фестивалът на открито „Йерма“** или **„Outdoor fest Jerma“** е насочен към любителите на природата и активната почивка. Провежда се в природния резерват „Йерма“ в участъка от село Власи до село Трънски Одоровци. Фестивалът е с продължителност пет дни. Участниците се настаняват в лагер или в къщи за гости в близките села. По време на фестивала чрез дейности на открито като алпинизъм, пешеходни турове, планинско бягане, колоездене, спортно катерене, пещерен туризъм участниците се запознават с природния резерват. Освен това за участниците се организират различни семинари, програми, както и кино на открито. Фестивалът има за цел да популяризира този природен резерват, както и концепцията за активен туризъм.; **Царибродски МТБ Маратон** - ежегодно в Димитровград се провежда международен маратон по планинско колоездене - Царибродски МТБ маратон. Той е разделен на три вида – малък, среден и голям маратон. Малкият маратон е с дължина 32,88 км и с най-висока точка 994 м н. в. Средният маратон е с дължина 50,49 км и точка с най-голяма надморска височина 970 м. Големият маратон е с дължина 101,52 км, а точката с най-голяма надморска височина е на 1033 м.

Въз основа на разгледаните туристически ресурси може да се направи **извода**, че развитието на **устойчив алтернативен туризъм** е в основата на туристическия потенциал на историко-географска област Бурел. Видовете алтернативен туризъм, които могат да бъдат практикувани в региона, могат да бъдат обособени в няколко категории в зависимост от характерните си особености.

Селски туризъм – Селският туризъм обхваща всички туристически дейности, развивани на село. Селският туризъм се свързва както с посещение на селски местности, така и с възможност за провеждане на определени дейности, свързани с хоби или професия. Определението включва и всички събития, празници, посветени на производството на селскостопански продукти и с традициите и обичаите, също и формите на туризъм, които са директно свързани с ферми, независимо дали е престой или краткотрайно посещение за покупка на селскостопански продукти или хранене. Селският туризъм не вреди на околната среда и същевременно допринася за регионалното развитие. При него се дава възможност за използването на съществуващ леглови фонд, с което се съкращават инвестиционните разходи и се предотвратява заемането на горски и пасищни площи. От функционална гледна точка селският туризъм е тясно свързан с други видове туризъм. Преди всичко това е рекреативния (планински) туризъм, културния туризъм, както и някои видове специализиран туризъм (ловен, култов). Това позволява на селския туризъм да бъде включван в комбинирани турове, с което да се оказва мултиплициращо въздействие върху традиционни туристически маршрути. Възможно е формирането на специализирани турове, които да включват разнородни обекти на селския туризъм, например като посещение на група манастири, природни феномени и др.

В историко-географската област Бурел на българска и сръбска територия са разположени общо 36 села и само един град – Драгоман. Селата са обезлюдени с население под 20 души, с изключение на селата Габер, Цацаровци, Несла. В областта няма производствени замърсители с изключение на мини „Бели брег“.

Предпоставки за развитие на селски туризъм са наличието на:

а/ Места за настаняване и хранене - В област Бурел основните места за настаняване и хранене са в село Драговита, Поганово и до Погановския манастир в Сърбия, в селата Габер и Ялботина в България. В село Драговита е къща за гости „Тасев“, в село Поганово са етно конак „Тоша“, етно къщи „Погановска шопка“, „Манов“ и „Дунджероци“, къщи за гости „Бошков“ и „Георгиев“. До Погановския манастир са ресторант и стаи за гости Ros Group. В село Габер е къща за гости „Бурел“, ресторант „Пали лула“ и кафене „Тотото“, а в село Ялботина е къщата за гости „Заеница“. Около селата има подходящи места за къмпингуване, като особено предпочитано място е каньона на река Ерма.

б/ Производители на екопродукти - Фермите, в които могат да се консумират чисти храни са предпоставка за селски туризъм. Такова е Селско категоризирано туристическо стопанство „Тодор Алексов-конак Тоша“, с. Поганово.

в/ Местна кухня - Характерни ястия за областта са пълнени чушки, боб, зелен фасул, грах със или без месо, гювеч и месо на скара, в Сърбия - прочутата сръбска скара. От млечните произведения – кашкавал, като най-известен е Старопланинския кашкавал. Така се нарича според географския му произход. Произвежда се в мандра „Стара планина“, Димитровград и е регионална марка.

г/ селски събори и събития – Всяко населено място в областта има веднъж годишно празник, на който се събират родовете, техни приятели и гости.

Екотуризъм – Това е туризмът, свързан с посещенията на екологично чисти места, с живота сред екологично чиста природа, с консумация на екологични продукти, туризъм, свързан с опознаване или изследване на биоразнообразието, посещение на резервати, природни паркове, природни забележителности и др.

Условия за развитие на екотуризъм е наличието на:

а) природни местности - Природен резерват „Йерма“. Намира се в общините Димитровград, Пирот и Бабушница, като част от него - каньонът на река Ерма е в Бурел.

б) защитени животински видове – На територията на областта има голямо разнообразие на птици – над 200 вида, дребен и едър дивеч, диви коне, 116 вида дневни пеперуди, които са предпоставка за развитие на фототуризмът, научни изследвания, познавателен туризъм и др.

в) гъби и билки - Горите в този район са богати на гъби. Събирането в по-малки количества и за лично ползване не подлежат на разрешителен режим. Богатството от растителни видове дава възможност за събиране на различни видове билки за чайове, подправки и консумация. Боровинки, шипки, диви круши, трънки, глог и много други видове са само част от диворастящите плодове в този район. Също в по-малки количества не са на разрешителен режим.

г) геотуризм - На малко пространство в района могат да се наблюдават различни форми на релефа. Терените са се формирали в различни периоди, като съществуват елементи на стари и по-млади скали, фосилни остатъци, руди и минерали.

Културно-исторически туризъм – при културно-историческия туризъм основната или съпътстващата цел на пътуванията е посещение на обекти и/или прояви, чиято културно-историческа ценност ги е превърнала в част от културното наследство на дадена общност. Той е свързан с пътувания заради посещения на културно-исторически забележителности, натрупване на познания, изследване, обмяна на опит и всички други туристически пътувания, свързани с посещения на паметници на културата и историята, музеи, църкви, исторически и културни местности, центрове и др.

В Бурел има разнообразие от туристически ресурси, на базата на които да се развива културно-исторически туризъм. Това са **останки от древни селища, оброчища, църкви, манастири, изложби и културни събития.**

Активни форми на туризъм - В тази категория туризъм попадат всички видове туризъм, свързани с активна дейност - разходки в планината, преход по туристически маршрути, преминаване по екопътеки, велопоходи, рафтинг, пещерен, риболовен, ловен, воден и речен туризъм и др. В областта има потенциал за развитие на следните видове активен и екстремн туризъм:

а) пещерен туризъм – в пещера „Ветрена дупка“ в близост до село Власи и нейната съставна част яма „Пещерица“;

б) алпинизъм – в каньона на река Ерма има няколко пътеки за алпинизъм;

в) велопоходи, мотопоходи, off-road, АТВ – за развитието им съществуват оборудвани колоездачни пътеки, като има и пътеки, които съвпадат с екопътеките и селските и горските пътища и които дават възможност за каране на АТВ. Например колоездачна пътека Димитровград-Желюша-Планиница-Поганово е обозначена пътека, а при колоездачната пътека с. Поганово-Гребен планина се използват планинарски пешеходни пътеки. Все по-често се организират обиколки на терена с мотоциклети и каране на джипове по горски пътища.

г) рафтинг, лов, риболов - Организира се спускане с гумено или пластмасово кану или каяк в каньона на река Ерма - от село Трънски Одоровци до село Власи при подходящо ниво на водите. Ловните територии се управляват от ловните сдружения и държавните органи за управление на горите. С разрешително за лов и в присъствие на ловен пазач, може да се лови позволен дивеч. Риболовните зони също се управляват от риболовните сдружения и риболова се контролира от държавните органи. С разрешително може да се лови в реките Ерма и Габерска-Лукавичка река и техните притоци. Условия за пешеходен туризъм има в района на Гребен планина и Влашка планина, където съществуват обозначени планинарски и туристически пътеки, с различни дължини и сложности.

Заключение

Територията на историко-географската област Бурел е разположена частично върху няколко общини в две държави. Това предполага съгласуваност в изработването на туристическите политики между тях, периодично изготвяне на SWOT анализи на туризма и изготвяне на обща трансгранична стратегия.

Благоприятното географско разположение спрямо основните целеви туристически пазари (Румъния, Западна и Централна Европа), наличието на пътна инфраструктура (през областта минава международния път Е-80, летище София е само на около 50 км), уникалната запазена в девствен вид природа и наличието на разнообразни и интересни природни забележителности и от двете страни на границата, благоприятният климат, наличието на реки, девствени гори с дивеч, голямо растително и биоразнообразие, природни паркове, защитени местности и природни забележителности, отсъствието на източници за промишлено замърсяване, разнообразието от културно-исторически паметници и съхранената културна и етнографска идентичност на региона са предпоставки за развитието на устойчив туризъм в област Бурел. Това дава възможности за разработване на обща трансгранична стратегия за развитие на туризма в областта, предлагане на повече и комплексни туроператорски услуги, комбиниране на туристическите продукти в тематични пакети, свързани със специфичните интереси на туристическите потоци, изготвяне на алтернативи за компенсиране на сезонния спад, като например организиране на базари, уъркшопи по местни занаяти и др., както и организиране на маршрути с цел почистване на природата и реставриране на културно-историческите забележителности като мярка за устойчив туризъм.

Препоръките, които могат да се направят са свързани с: а/пътната инфраструктура - като цяло изследвания регион има транспортна достъпност, но има ниско ниво на публичните услуги за обслужване на туристопотока в дестинацията; б/ недостатъчна настанителна база; в/ лошо състояние на част от културно-историческото наследство.

Налице е пасивна и песимистична нагласа на местното население и от двете страни на границата. Според мнението на част от населението в трансграничната област има далеч по-важни проблеми от развитието на туризма, като миграцията на младежите и обезлюдяването на селата. Те не оценяват възможността решаването на тези проблеми да стане чрез развитието на туризма. От друга страна областта е с ниска населеност, което е предимство по отношение развитието на екотуризма, но запуснатите и обезлюдени села и от двете страни на границата правят лошо впечатление на туристите от по-развитите страни, които имат по-високи критерии към туристическите условия. Въпреки това в областта съществуват и много възможности, чрез които да бъде развит потенциала на туризма в нея и да бъде изграден имиджа ѝ на достъпна, атрактивна и подходяща за всяка възраст, тип и интереси туристическа дестинация.

References:

1. **Иlieva, N., 2016:** Prognoza na naselenieto v planinskite teritorii na Bulgariya do 2050 g. za tselite na regionalното развитие, Sbornik dokladi ot nauchna konferentsiya “Geografski aspekti na planiraneto i izpolzvaneto na teritoriyata v usloviyata na globalni promeni”, Vurshets
2. **Konteva, M., Penin, R., Cholakova, Z., 2010:** Suvremenna landshaftna struktura i geoeologichno sustoyanie na Gaberskata kotlovina (Burel), Godishnik na Sofiyskiya universitet “Sv. Kliment Ohridski”, Geologo-geografski fakultet, kniga 2 Geografiya, Sofiya
3. **Penkova, D., 2014:** Rolya na turoperatorite i turisticheskite agentsii za razvitie na ustoychiv turizum, Nauchni trudove, tom V ot Yubileyna nauchna konferentsiya s mezhdunarodno uchastie “Naukata i obrazovaniето – traditsii i budeshite”, Kurdzhali
4. **Penkova, D., 2013:** Sravnitelen analiz na dobri praktiki za otgovoren turizum /po primera na Costa Rica i Bulgariya, Sbornik dokladi ot mezhdunarodna nauchna konferentsiya “Otgovoren turizum 2020”, Varna
5. **Ravnachka, A., 2016:** Teritorialnii osobenosti v estestvenoto dvizhenie na naselenieto v planinskite teritorii na Bulgariya prez perioda 2001-2013 g., Sbornik dokladi ot nauchna konferentsiya “Geografski aspekti na planiraneto i izpolzvaneto na teritoriyata v usloviyata na globalni promeni”, Vurshets
6. **Varbanov, M., Gurtsiyanova, K., 2016:** Otsenka na kachestvoto na vodite na malkite transgranichni reki, vlizashti na teritoriyata na Bulgariya, Sbornik dokladi ot nauchna konferentsiya “Geografski aspekti na planiraneto i izpolzvaneto na teritoriyata v usloviyata na globalni promeni”, Vurshets
7. <http://www.surdulica.org/cir/Siteview.asp?ID=9010>
8. <https://bg.wikipedia.org>
9. <https://bg.wikipedia.org/wiki/Бупел>
10. https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable_en
11. <https://sdt.unwto.org/content/about-us-5>